

ФІЗИЧНІ ОСОБИ В КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ ВІДПОВІДНО ДО ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД НА ПИТАННЯ

Шевченко А. М.,

*аспірант кафедри господарського та адміністративного права
факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Стаття присвячена аналізу статусу фізичної особи як учасника корпоративних правовідносин за Цивільним кодексом України. Основний зміст дослідження становить характеристика способів набуття фізичною особою статусу учасника корпоративних відносин, зокрема, створення юридичної особи та придбання або отримання у спадщину, а також через дарування частки вже створеної юридичної особи. Особлива увага зосереджена на можливості участі у діяльності корпорації осіб з частковою та неповною дієздатністю та реалізації їх корпоративних прав.

Статья посвящена анализу статуса физического лица как участника корпоративных правоотношений по Гражданскому кодексу Украины. Основное содержание исследования составляет характеристика способов приобретения физическим лицом статуса участника корпоративных отношений, в частности, создание юридического лица и приобретение или получение в наследство, а также через дарение доли уже созданного юридического лица. Особое внимание сосредоточено на возможности участия в деятельности корпорации лиц с частичной и неполной дееспособностью и реализации их корпоративных прав.

The article is devoted to the analysis of the status of an individual as a participant in corporate legal relations under the Civil Code of Ukraine. The main content of the study is a description of the ways of acquiring the status of a person as a participant in corporate relations, namely: the creation of a legal entity; and acquisition or acquisition by inheritance, by giving the share of the already established legal entity. Particular attention is paid to the possibility of participation in the activities of the corporation of persons with partial and incomplete ability, and the realization of their corporate rights.

Ключові слова: фізична особа, дієздатність, корпоративні правовідносини, неповнолітня особа, малолітня особа.

Постановка проблеми. Корпоративні правовідносини за своєю сутністю є доволі складними, їх розуміння викликає чималі труднощі у тлумаченні навіть найпростіших понять. Зокрема, існує багато підходів до визначення поняття «корпоративні права». Так, відповідно до ст. 167 Господарського кодексу України (далі – ГК) корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [1]. Цивільний кодекс України взагалі не застосовує поняття «корпоративне право», проте у ньому містяться поняття «право участі у товаристві», «частка в статутному капіталі». Сьогодні поняття «корпоративні права», окрім Господарського кодексу України, міститься у законах України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 року та «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 року.

Що стосується визначення поняття «корпоративні права» у юридичній літературі, то серед науковців існує безліч протиріч щодо розуміння його змісту.

Так, О.Р. Кібенко розглядає корпоративне право як право осіб вступати в об'єднання, створюючи у такий спосіб нові суб'єкти права, а також як право особи, що виникає із її членства (участі) у тій чи іншій корпорації [7, с. 14].

І.В. Спасибо-Фатеева визначає корпоративне право як право конкретної особи, яка має правовий зв'язок з корпорацією (корпорація – юридична особа корпоративного типу, відносно якої діють корпоративні права – А. Ш.), будучи її учасником, одержувати певні блага [12, с. 188].

В.М. Кравчук пропонує визначення корпоративних прав як сукупності правових можливостей учасників юридичної особи, зміст яких визначається її організаційно-правовою формою та установчими документами [9, с. 51].

С.С. Кравченко корпоративне право розуміє як право особи, яка перебуває у правовідносинах із господарським товариством як її учасник, одержувати від цього певну користь, для чого їй надаються можливості щодо участі в управлінні товариством [8, с. 33].

Н.С. Глусь корпоративне право в суб'єктивному значенні розуміє як сукупність прав, які виникають у акціонера чи учасника корпорації внаслідок набуття ними відповідного права власності на акції, права власності на частку в статутному фонді товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю і які закріплені в чинному законодавстві України та внутрішніх нормативних актах самої корпорації [6, с. 13].

Відносно природи корпоративних прав висловлювалися М.В. Оприско, Ж.Л. Чорна, О.М. Вінник, В.А. Васильєва та інші, проте єдиного підходу до визначення поняття «корпоративне право» сьогодні немає.

Отже, з поняттям «корпоративні права» пов'язані проблеми теоретико-прикладного характеру, досі тривають дискусії щодо розуміння змісту цього терміна. Проте однозначно можна сказати, що корпоративні права виникають там, де є корпорація, тобто єдиний механізм. Вченими-юристами мало звертається увага на те, що будь-яку корпорацію представляє саме фізична особа.

Юридична особа є особливим суб'єктом корпоративних відносин, оскільки вона завжди підпорядковується меті, визначеній засновниками (учасниками), і саме в меті та змісті діяльності юридичної особи полягає реалізація суб'єктивного права засновника (учасника).

Тому на практиці важко визначити, коли саме учасник виступає від імені юридичної особи, а коли від свого власного, коли його права стають суб'єктивними та який необхідний обсяг цивільної дієздатності повинна мати фізична особа, щоб стати учасником (засновником) корпорації. Необхідність вирішення цих питань і зумовлює актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням досліджуваного питання займалися В.А. Васильєва, О.Р. Кібенко, Н.С. Глусь, М.В. Оприско, Ж.Л. Чорна, В.М. Кравчук, С.С. Кравченко, В. Спасибо-Фатеева та інші. Однак через стрімкий розвиток корпоративних правовідносин правовий статус фізичної особи як учасника корпоративних правовідносин потребує детальнішого аналізу, оскільки деякі аспекти участі фізичної особи у діяльності корпорації залишаються не до кінця визначеними та зрозумілими.

Мета статті. Метою статті є аналіз Цивільного кодексу України для визначення статусу фізичних осіб в корпоративних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктами будь-яких правовідносин є певні особи. Поняття «особа» є загальним, а поняття «фізична особа» має яскраво виражені особливості, які виділяють її серед інших осіб. Так, фізична особа має ім'я, громадянство, вік, які її персоніфікують як особливого суб'єкта правовідносин. Будь-яка фізична особа є особистістю, яка самостійно формує свою волю, виражає її у відповідних діях та самостійно вступає у корпоративні правовідносини, проте реалізація такого права фізичною особою може бути обмежена.

Можливість участі фізичної особи у корпоративних правовідносинах варто визначити саме через призму правосуб'єктності, оскільки, керуючись положеннями Цивільного кодексу України, головною передумовою, за якої будь-яка фізична особа може стати учасником правовідносин, є правосуб'єктність, яка складається з правоздатності та дієздатності.

Правоздатність законодавець розуміє, насамперед, як здатність володіти цивільними правами та обов'язками, яка (за загальним правилом) виникає у фізичної особи з моменту народження і припиняється зі смертю.

А що ж стосується дієздатності, то варто зазначити, що у випадках, передбачених законом, деякі права та обов'язки можуть виникати у фізичної особи лише після досягнення нею певного віку (повна дієздатність, дієздатність фізичних осіб у віці від 14 до 18 років (неповнолітніх), дієздатність фізичних осіб у віці до 14 років (малолітніх)). Обсяг цивільної дієздатності фізичної особи встановлюється Цивільним кодексом України і обмежується виключно у випадках і в порядку, визначених законом.

Як відомо, учасником корпоративних відносин можна стати двома шляхами:

- 1) створення юридичної особи;
- 2) придбання або отримання у спадщину, а також через дарування частки вже створеної юридичної особи.

Аналізуючи процедуру створення юридичної особи, необхідно врахувати той факт, що створити корпорацію можуть не лише підприємства, установи, організації, тобто юридичні особи, а й фізичні особи.

Громадянин, який бажає реалізувати своє конституційне право на підприємницьку діяльність, ні в якому разі не втрачає і не змінює свого статусу фізичної особи, якого він набув з моменту народження, а лише набуває до нього додаткових прав як засновник юридичної особи.

У контексті зазначеного привертає увагу питання, чи засновником корпорації може бути будь-яка фізична особа, чи тільки фізична особа – підприємець, оскільки основна мета підприємництва, як і діяльності корпорації, саме в отриманні прибутку.

На це питання намагалась дати відповідь Державна фіскальна служба України, якою було визначено, що враховуючи той факт, що фізична особа – підприємець не має можливості бути власником нерухомого чи рухомого майна, а отже, й придбання, спорудження, будівництво такого майна та операції з передачі права власності на таке майно фізичною особою – підприємцем можуть реалізовуватись виключно як фізичною особою [4]. З вищевказаного випливає, що фізичні особи – підприємці не можуть зробити внесок до статутного капіталу корпорації, оскільки вони не є власниками ні нерухомого, ні рухомого майна. Проте така позиція є досить суперечливою, оскільки учасниками повних товариств і повними учасниками командитних товариств можуть бути саме фізичні особи – підприємці, які реалізують своє право на участь у корпорації шляхом здійснення вкладів до складеного капіталу.

Аналізуючи другий спосіб набуття статусу учасника корпорації, зокрема придбання або отримання у спадщину, а також через дарування частки вже створеної юридичної особи, необхідно відзначити, що частка в статутному капіталі є, насамперед, об'єктом цивільних прав, тому може бути предметом будь-яких правочинів та вільно переходити від однієї особи до іншої.

На особливу увагу заслуговує питання набуття корпоративних прав внаслідок отримання частки у статутному капіталі особою, яка не має можливості розпоряджатись нею, враховуючи обсяг її цивільної дієздатності, що характерно для осіб з неповною та частковою дієздатністю.

Статтею 32 Цивільного кодексу України встановлено, що фізична особа з неповною цивільною дієздатністю, тобто особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, може бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи [2].

Реалізація фізичною особою з неповною цивільною дієздатністю її корпоративних прав не є чітко визначеною, проте можливість такої участі законодавцем передбачена.

Так, право неповнолітніх осіб бути учасниками (засновниками) корпоративних правовідносин передбачено і статтею 115 Цивільного кодексу України, яка визначає, що неповнолітні особи як учасники (засновники) юридичної особи можуть передати своє майно у власність як вклад до статутного капіталу корпорації [2]. Набуваючи цих прав неповнолітня особа фактично стає учасником корпорації.

З огляду на положення Цивільного кодексу України бачимо, що неповнолітня особа має право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами. Проте незрозумілим є, чи до інших доходів належить отримання дивідендів неповнолітньою особою [11, с. 238].

Цікавим питанням є право неповнолітніх осіб бути учасниками повного товариства та повними учасниками командитного товариства, оскільки учасниками повного товариства можуть бути лише фізичні особи – підприємці, що унеможливорює реалізацію права особи з неповною цивільною дієздатністю стати учасником повного товариства або повним учасником командитного товариства. Проте, керуючись положеннями Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та громадських формувань», фізичною особою – підприємцем може стати фізична особа з повною цивільною дієздатністю або фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю, але лише у встановленому законом порядку [3].

Аналізуючи можливість участі неповнолітніх осіб у корпоративних правовідносинах, необхідно згадати про той аспект, що неповнолітня особа не має повної цивільної дієздатності і на деякі її дії необхідна згода батьків (усиновлювачів) або піклувальників (а у окремих випадках і згода органу опіки та піклування). Така згода необхідна і в корпоративних правовідносинах [5, с. 130].

Таким чином, аналізуючи положення Цивільного кодексу України, бачимо, що неповнолітня особа має встановлене законом право бути учасником (засновником) юридичної особи. Крім того, можна зробити висновок, що особи, наділені неповною цивільною дієздатністю, набувають корпоративні права, а не лише частку в статутному капіталі, якщо це не заборонено актами цивільного законодавства або установчими документами юридичної особи корпоративного типу.

Також на увагу заслуговує питання участі у діяльності корпорації осіб з частковою цивільною дієздатністю, тобто осіб віком до чотирнадцяти років.

Аналізуючи положення статті 31 Цивільного кодексу України, необхідно звернути увагу на те, що особа, яка не досягла чотирнадцяти років, має доволі обмежений обсяг цивільної дієздатності, зокрема, має право лише вчиняти дрібні правочини та здійснювати особисті немайнові права, але в обмежених сферах діяльності.

Як відомо, більшість правочинів за малолітню дитину вчиняють її батьки (усиновлювачі), опікуни або ж орган опіки та піклування. З огляду на це можна припустити, що представництво інтересів малолітньої особи можуть здійснювати вказані особи і в корпоративних правовідносинах.

Варто зазначити, що прямої заборони законодавцем щодо можливості участі малолітньої особи у діяльності юридичної особи не встановлено, у деяких корпоративних підприємствах така можливість є обмеженою, зокрема, малолітня особа не може стати учасником фермерського господарства (лише з 14 років) та виробничого кооперативу (лише з 16 років).

Законодавцем обмежено можливість малолітніх ставати учасниками повного товариства та повними учасниками командитного товариства, оскільки така участь передбачає здійснення підприємницької діяльності від імені товариства (ст. 119 ЦК України). А з положень ст. 35 Цивільного кодексу України випливає, що підприємницькою діяльністю можна займатися за відповідних умов лише із досягненням шістнадцяти років [2].

Цікавим є питання права участі особи з частковою цивільною дієздатністю у діяльності акціонерного товариства.

Так, акція є окремим об'єктом права власності, який надає її власнику право на участь у діяльності корпорації, отримання частини прибутку корпорації та навіть на право управління корпорацією. У цьому аспекті важливо зазначити, що участь в загальних зборах учасників є правом акціонера, а не його обов'язком. Крім того, така участь можлива через представника, що надає можливість малолітній особі бути власником акції, але права, які випливають з акції, здійснюватиме її представник в інтересах такої малолітньої особи.

Дослідженням цього питання займався М.В. Оприско, який визначив, що від імені та в інтересах малолітніх осіб батьки (усиновлювачі) можуть вчиняти такі правочини щодо набуття корпоративних прав: 1) створювати корпоративні товариства або брати участь у їх створенні; 2) вступати до корпоративних товариств; 3) придбати частки (акції) у корпоративних товариствах або їх учасників [10, с. 188].

Як відомо, одним із способів виникнення корпоративних прав у учасника корпорації є їх набуття у порядку спадкування. Так, з положень статті 1268 Цивільного кодексу України вбачається, що малолітня особа має право прийняти спадщину і є такою, що її прийняла, за винятком, коли батьки (усиновлювачі) чи опікуни відмовляються від її прийняття з дозволу органу опіки та піклування. З цього випливає, що малолітня особа може стати учасником корпорації у разі спадкування частки в статутному капіталі навіть без вчинення правочинів її батьками (усиновлювачами) чи опікунами [13]. Проте на практиці виникає питання, чи малолітня особа в порядку спадкування отримує лише частку в статутному капіталі, чи набуває разом із часткою і корпоративні права. З приводу здійснення корпоративних прав малолітніх осіб прослідковується чітка позиція, згідно з якою малолітні особи не можуть самостійно здійснювати корпоративних прав, які за них здійснюють їх законні представники (батьки, опікуни, усиновлювачі).

Висновки. Отже, фізична особа є особливим суб'єктом корпоративних правовідносин, а її правовий статус потребує детальнішого аналізу з боку законодавців та науковців. Аналізуючи шляхи, за якими особа може стати учасником корпоративних правовідносин, зокрема, створення юридичної особи та придбання або отримання у спадщину, а також через дарування частки вже створеної юридичної особи, доходимо до висновку, що правове положення фізичної особи як учасника (засновника) корпорації залежить, насамперед, від її правосуб'єктності. Так, особа з неповною цивільною дієздатністю має право створювати та бути учасником корпорації, якщо це не заборонено законом або установчими документами, причому у більшості випадків і без згоди батьків (усиновлювачів), опікунів чи органу опіки та піклування. Що стосується особи з частковою цивільною дієздатністю, то вона може стати власником частки статутного капіталу, але невизначеним натеper залишаються питання, чи може малолітня особа розпоряджатись своєю часткою у статутному капіталі і вчиняти активні дії (правочини) щодо неї, що потребує подальших наукових досліджень.

Література:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
3. Про державну реєстрацію юридичних осіб та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. Відомості Верховної Ради. 2003. № 31–32. Ст. 263.
4. Про розгляд звернення: Лист Державної фіскальної служби від 28.04.2015 р. № 4000/Б/99-99-17-02-02-14. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DFS00551.html (дата звернення: 15.03.2018).
5. Вінник О.М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення: монографія. Київ: Атіка, 2003. 352 с.

6. Глусь Н.С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2000. 23 с.
7. Кибенко Е.Р. Корпоративное право Украины: учебное пособие. Харьков: Эспада, 2001. 288 с.
8. Кравченко С.С. Юридична природа корпоративних прав: монографія. Київ: Видавництво Європейського університету, 2010. 180 с.
9. Кравчук В.М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: монографія. Львів: Край, 2009. 464 с.
10. Оприско М.В. Особливості набуття та здійснення корпоративних прав неповнолітніми та малолітніми. Актуальні проблеми юридичної науки: матеріали Міжнародної наукової конференції «Шості осінні юридичні читання» (Хмельницький, 26–27 жовтня 2007 р.). Хмельницький, 2007. С. 186–189.
11. Чорна Ж.Л. Особливості правоздатності малолітніх і неповнолітніх осіб як учасників майнових відносин. Вісник Львівського університету. Львів, 2004. № 40. С. 237–241.
12. Спасибо-Фатеева І.В., Кибенко О.Р., Борисова В.І. Корпоративне управління: монографія / за ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. Харків: Право, 2007. 500 с.
13. Пояснювальна записка до проекту закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо правового регулювання обігу корпоративних прав). URL: http://www.zakonoproekt.org.ua/viewhtm.aspx?hn=Pojasnjuvaljna_zapyska_21_11_20133 (дата звернення: 17.03.2018).